

Czingel Szilvia

A látható és láthatatlan divat

A modern fehérenemű magyarországi elterjedése

„Hajh, igen emlékszem: mindig az a fűző,
Omló, habos szoknya, vérünket fölűző,
Parfümös kis nadrág, finom batiszt-játék
De mindig az a cél, mindig az a szándék”.¹

A két világháború között készült magyar filmek jellegzetes figurái voltak a bolondos, sokszoknyás, vászonpendelyes, időnként a „nagysága” selyemharisnyájában pompázó, (nép)viseletes parasztleányok. A vidékről a fővárosba érkező fiatal cselédleányok betekintést nyertek egy számukra addig teljesen ismeretlen milióbe. A számos kihívás mellett, többek között általuk teljesen ismeretlen ruhadarabokkal kellett megismerkedniük. Ez különösen jellemző volt a mai értelemben vett fehéreneműdivatra is.

A modern fehérenemű-viselet megjelenése a polgári, majd a falusi-paraszti öltözködéskultúrában Magyarországon eddig teljesen feldolgozatlan téma, miközben a fehérenemű története külföldön alaposan kutatott a művészettörténészek, divattervezők és a történészek körében egyaránt.

Tanulmányunkban a női fehéreneműdivaton és a vele szorosan összefüggő szépségkultuszon keresztül a századforduló, és a két világháború közötti polgári fehérenemű divatirányzatoknak a cselédleányok öltözködéskultúrájára, illetve a falusi fehérenemű-viseletre gyakorolt hatását elemezzük.²

A nemzetközi szakirodalomból több olyan írást említhetünk, amely az e tanulmányban is vizsgált kérdéseket járja körül, történetesen azt, hogy a fehéreneműs szekrények mélyén lapuló fehéreneműdarabok összetételének, típusainak változásai milyen összefüggésben vannak a 19–20. századi kulturális és társadalmi változásokkal.³ Például a világhírű francia fehérenemű-tervező, Chantal Thomass és a divattörténész Catherine Ormen, aki a párizsi Musée de la Mode et du Textile-Arts Décoratifs kurátora is egyben, a fehérenemű történetét bemutató könyvükben a következő két fontos kérdésre keresték a választ: mennyiben alakítja, határozza meg a fehéreneműt azt, amit az emberek a női testről gondolnak, illetve mennyire tükröződnek a fehéreneműtípusok 19–20. századi alakulásában a korszak kulturális és társadalmi változásai.⁴ Megállapításuk szerint a fehérenemű

¹ Ady Endre: A szerelem époszából, 1910.

² A férfi alsóruha átalakulására jelen tanulmányunkban nem térünk ki.

³ Bertrich 1986; Cartier 1992; C. Willett–P. Cunnington 1992; Ewing 1978; Tobin 2000; Thomass-Ormen 2000.

⁴ Thomass-Ormen 2000.

átalakítja a női testet és ezzel befolyásolja az adott kor szépségideálját is. A szerzők a *Belle Époque* 19. század végi időszakára tették azoknak a forradalmi gondolatoknak a megjelenését és a mentalitás megváltozását (intimitás megjelenése, nudizmus, higiénia, testiség felfedezése, feminizmus), amelyek óriási hatást gyakoroltak a női fehérneműdivatra is.

C. Willett és Phillis Cunnington a *The History of Underclothes* című kötetében történeti áttekintést adott arról, hogy az egyes korokban hogyan változott és mit jelentett a fehérnemű.⁵ Könyvükben lenyűgöző mennyiségű adat segítségével ismerhetjük meg, hogy milyen alsóneműt viseltek az angolok több mint hat évszázadon keresztül.

Az osztrák néprajzi kutatás is új szempontok alapján ragadta meg az alsónemű történetét a századelő bécsi mosónői életmódjának elemzésével. Fred Bertrich a mosás kultúrtörténetét feldolgozó munkája – amelyben részletesen kitért a fehérnemű tisztítására is – számos olyan támpontot adott, ami az általunk is vizsgált intim szféra kutatását segítette.⁶ A tanulmányból képet kaptunk egyrészt a bécsi fehérneműdivatról, arról például, hogy milyen rendszerességgel váltottak fehérneműt a bécsi polgárcsaládok. Továbbá arról is, hogy a polgári középosztály mosónői beleláltak a család legintimebb szférájába, hiszen ők mosták a család szennyesét (többek közt a fehérneműt is).

A magyar szakirodalom már korántsem ilyen gazdag, a tanulmány címében megfogalmazott témában alig találtunk kutatásokat. Sem a magyar divattörténet, sem a művészettörténet, de a még a társadalomtörténeti kutatások sem érintették a most bemutatni kívánt témát részletesen. Leginkább, ha szórványosan is, a néprajzi szakirodalom tér ki a paraszti alsónemű-használatra. Leginkább az egyes tájegységek, például Kapuvár, Kalotaszeg, Sárköz népviseletét bemutató munkák emelhetők ki.⁷ A Néprajzi Múzeum *Félre gatyá, pendely* című⁸ 2002-ben megrendezett kiállítása ugyan éppen az általunk is felvetett problémát boncolgatta, de csak a hagyományos paraszti alsóruha-használatra tért ki.⁹ A polgárosodás hatása a népviseletre, a cselédek kultúráközvetítő szerepe, a szépségkultusz, a testkultúra fogalmának értelmezése, amelyek saját kutatásunknak is fő vezérfonalai,¹⁰ részben Horváth Terézia, Fél Edit, Katona Edit, Gyáni Gábor tanulmányaiban is az elemzés tárgyát képezték. Végül meg kell még említenünk F. Dózsa Katalin divattörténeti írásait, amelyek egy-egy fehérneműdarab megjelenésére hívták fel a figyelmet.¹¹

⁵ C. Willett–P. Cunnington 1992.

⁶ Bertrich 1986.

⁷ Horváth 1972; Fél 1991: 9–49; Kovách 1909: 201–221; Jankó 1993.

⁸ A kiállítás *Félre gatyá, pendely – Látható és láthatatlan* a magyar népviseletben címmel volt látható 2002. május 31. és szeptember 29. között a Néprajzi Múzeumban.

⁹ A kiállítás katalógusa: Katona 2002.

¹⁰ Czingel 1999.

¹¹ F. Dózsa 1982; Fél 1991: 9–49; Gyáni 1983, 1997: 101–126; Horváth 1972; Katona 2002.

Kutatásunkban érintettük a higiénia és tisztálkodás két világháború közötti jelenségeit, így például a fehérneműváltás és -viselés kérdését is.¹² Forrásként leginkább a néprajzi szakirodalmat, az oral history módszerével készített interjúkat, valamint a korabeli reklám- és katalógusanyagokat használtunk fel. Tanulmányunkban teljesen szórta, véletlenszerűen kerültek közlésre az adatok, mert általában csak egy-egy néprajzi szempontból jelentős tájegységre vonatkozó népviselet bemutatásában utalásszerűen előforduló adatok szolgáltatottak információt a témára vonatkozóan; ezekből az adatokból tudtunk szintetizálni, óvatos következtetéseket levonni. Az interjúkészítés sem volt mindig zökkenőmentes, hiszen a kérdések intim témákat feszegettek.¹³

Fontos a fehérnemű kifejezés fogalmának tisztázása, mert a vizsgált időszakban, vagyis a 19. század végének, illetve a 20. század első felének szóhasználatában a fehérnemű szó alatt elsősorban az ágyneműket, zsebkendőket, kendőket, abroszokat, törülközőket értették. A mai értelemben használt fehérnemű-darabokat alsóruhának (ill. reformfehérneműnek) nevezték, városban és faluhelyen egyaránt. Az esetek nagy többségében nem is fehér, hanem nyers színű volt az akkori, mai értelemben használt fehérnemű.¹⁴ A polgárasszonyok kedvenc időtöltésének számított például az, amikor a vendégségbe érkező hölgyeknek megmutatták a fehérneműs szekrényeik tartalmát. Állandó társalgási témának számított, hogy kinek a mosónője ügyesebb, melyikük mosott szebben, kinek a fehérneműs szekrényében állnak szebben a kikeményített, kimángorolt és vasalt fehérneműk. Ilyen esetekben természetesen nem a személyes testi fehérneműket mutogatták egymásnak. Ez a téma tabu volt, mint ahogy az intimitás és a testi higiénia is. Korabeli fotót is csak elvétve találtunk,¹⁵ a nők nem fényképezkedtek alsóneműben, és a család előtt sem volt illendő így mutatkozni. Ez a fajta prüdség a kutatást is megnehezítette, hiszen a visszaemlékezők gyakran nem tudtak pontos választ adni a fehérnemű- viselésre vonatkozóan, hiszen sokan soha nem látták édesanyjukat, nagymamájukat testi fehérneműben. Kivételt képez a fűzött hordó asszonyok időszaka, ugyanis a fűzött fel- és levenni csak segítséggel lehetett, a cselédek, de gyakran a gyerekek is segédkeztek a „*nagymamát kicsomagolni*”.

A fehérneműváltás szorosan összefüggött a vizsgált időszak tisztálkodási normáival. Míg a polgárasszonyok lehetőség szerint 3–4 naponta, de legalább hetente egyszer, a nagyfürdés alkalmával váltottak fehérneműt, a cselédek fehérneműváltása már nem ilyen egyértelmű, hiszen általában nem rendelkeztek

¹² Czingel 1999.

¹³ Az interjúalanyok kivétel nélkül 1935 előtt születtek. Csak érdekességként említjük meg, hogy a paraszti közösségekben élő interjúalanyok nyitottabbak voltak a témára, mint a polgári környezetben nevelkedett társaik.

¹⁴ A 19. század második feléig ugyanis nem, illetve csak nagyon sok munkával tudtak vegyileg fehéríteni, a fehérített pamutanyag annyira drága volt, hogy csak nagyon kevesen engedhették meg maguknak (Mengyán 2011.).

¹⁵ Ennek bizonyítéka, hogy pl. a Nemzeti Múzeum fotótárában mindössze 3 kép lelhető fel témánkhoz segítségül.

annyi alsóruhával, hogy legalább háromnaponta váltani tudják. Jó esetben a heti nagyfürdés alkalmával váltottak alsóruhát, de előfordult az is, hogy a „nagysága” szólta, hogy át kellene már cserélni azt is. Szerintük a ruha nem feltétlenül attól vált szennyesé, hogy fizikailag is bepiszkolódott. Meghatározta ezt egy sor beidegződött szokás is, mely szerint például egy héten egyszer, általában szombaton fehérneműt kell cserélni: hiszen másnap, a vasárnapi misére illetet tiszta ruhában menni (a cselédek vasárnap eltávozását kérhettek a misére). A tisztaságot sokszor a fehér színnel azonosították, így például csak akkor váltották át fehérre, ha a ruha már szürke lett. Általában két-három váltás ruha állott rendelkezésükre, de sokszor még annyi sem. Ebben a tekintetben is ugyanaz az értékrend érvényesült, mint a testi higiéniaánál. A cseléd nem mindenhol rakhatta szennyes ruháját a család szennyestartójába. Ilyenkor a cselédszobában, vagy a konyhában, szatyorban, a ruhásszekrény aljában tartotta ezeket a mosásig. Ott, ahol megengedték, hogy a szennyestartóba tegyék, mindig a folyosón levő ládába teheték csak be. A fürdőszobában tartott, csak a testi fehérnemű tárolására szolgáló szennyestartóban a cseléd soha nem helyezhette el a maga szennyesét. A paraszti kultúrában a cselédekéhez hasonlóan általában kéthetente, gyakran csak havonta cserélték le a fehérneműt.

AZ ÚJ NŐI IDEÁL ÉS A FEHÉRNEMŰ FORRADALMA

A 19. század végére egy új világvég és egyben stílus kopogtatott Európa ablakán, ami szakított a historizmus merevségével, és teljesen megváltoztatta a női divatot is. A *szecesszió* vagy *Jugendstil*, Franciaországban *art nouveau* kulturális és társadalmi mozgalma nagy léptekkel alakította át a 19. század kényelmetlen, mozgásra, sportra, munkára alkalmatlan női viseletét.¹⁶ Az Európát meghódító, a középkori divatelveknek hátat fordító stílusváltás búcsút mondott a derekat összeszorító páncélfűzőnek és az alsószoknyák tömkelegének. Gustav Klimt felesége, Emilie Flöge¹⁷ az új irányzat egyik képviselőjeként fehérneműket kezdett tervezni Bécs arisztokrata hölgyeinek, ami már a szecesszió és a hozzá kapcsolódó forradalmi gondolatok, a női test újraértelmezésének jegyében történt. Pár év késéssel ugyan, de az új divatirányzat Magyarországra is megérkezett, és az arisztokrácia, de az alsóbb polgári rétegek asszonyai is soha nem látott kihívásokkal találták szemben magukat. Mindezekből a törekvésekből azonban a hagyományokhoz erősen kötődő falusi népviselet és női szépségideál alig érzékelt valamit. Az új stílusirányzat, mint ahogy az építészetben és az iparművészetben, a divatban is a tartalom és a forma közeledését hozta. Az egyes ruhadarabok tervezésénél a funkcióból indultak ki, és ennek megfelelően alakították a formát.

¹⁶ F. Dózsa 1982: 189.

¹⁷ Flöge a szecesszió jegyében ruhaterveiben a racionális női ruha stílusát követte, ami már a fűző nélküli, finom vékony alsóneműre épülő ruhastílus volt. Jeles képviselője volt a feminista mozgalomnak, ami szintén az új típusú ruhák és fehérneműk hordását hirdette (Fisher–Ewan 1997: 42.).

A női öltözködés megreformálásáért vívott harc már a 19. század derekán megindult. Orvosok – köztük például Korányi Frigyes – emelték fel a szavukat az egészségtelen fűző viselése ellen.¹⁸ Azok a ruhatervezők azonban, akik az új divat szerinti sima, egyenes vonalú, egyszerű szabású, fűző és alszoknya nélküli ruhákat kezdték tervezni, szembekerültek az akkori közízléssel. A megszokott, nőies formák helyett a reformerek ruháit esetlennek és formátlannak, sőt, a fűző nélküli alakot erkölcstelennek is tartották. A szépség és az egészség felvette egymással a harcot, a telt idomú női alak nevésegesen nézett ki az egyenes szabású reformruhában, és a nők inkább szépek akartak lenni, mint egészségesek. F. Dózsa Katalin jegyzi meg a női divat 1896–1914 közötti változását bemutató tanulmányában, hogy a női viselet megreformálását egyrészt a nők munkába állásának ténye sürgette (az emancipációs mozgalmak és a gazdasági kényszerűségek eredményeként), másrészt a divatot irányító felső tízezer körében egyre népszerűbb sportolás, hiszen korcsolyázni, de főleg teniszezni, síelni nem lehetett fűzőben.¹⁹

Az új divat nem csak a praktikumnak kedvezett, hanem egyre többet mutatott meg a természetes női testből. Ez azt jelentette, hogy a merészen kivillanó, évtizedeken keresztül eltakart és letagadott láb és az alszoknya a nő eleganciájának fokmérője lett. A kecses női láb már elegáns, megmutatni való testrészé vált, de csak a városi úrihölgyeknél, amit megfelelő kiegészítővel (selyemharisnya) hangsúlyozni kellett. Eltűnt a fűző, és a nők fogyókúrázni kezdtek. Az új női ideál inkább sovány volt, mint telt. A szoknya fokozatosan rövidült, és Coco Chanel színre lépésével, *garçonne*²⁰ stílusával és a 20. század legmerészebb fekete ruha ötletével megteremtette a nőies, elegáns dolgozó nő típusát. Ruhái a fiús, nagyon sovány női alakot demonstrálták.²¹

Míg Európa és Budapest gazdag úrihölgyei teniszeztek, úsztak és korcsolyáztak, számos fogyókúrát kipróbáltak, divatmagazinokban csodálták Chanel szoknyáit,²² kardigánszerű felsőrészeit, elegáns dzsörzérühait, a magas nivójú belvárosi drogériák pedig a *Chanel N°5* nevű, 1921-ben megjelent parfümöt kezdték árulni, addig a vidék falvainak szépségideálja még a biedermeier krinolindivatját utánozta. A mell laposítását, a felsőtest természetes domborulatainak szemérmes eltakarását, a kerek far kiemelését, valamint a vastag láb szépségét hangsúlyozták. Fél Edit a turai népviseletet bemutató tanulmányában idézte egyik adatközlőjét, aki a falun elvárt női alakot jellemezte: „*ne legyen nagy melle, mert akkor már öreg. Lapos legyen a hasa és kerek a fara*”²³ A falusi parasztasszony nem fogyókúrázott és nem teniszezett, a sovány-filigrán testalkat helyett inkább extrém módon kihangsúlyozta a deréktól lefelé eső testrészeket (a sok egymásra vett alsóval dúsitott bőszoknyás

¹⁸ Korányi 1885: 4.

¹⁹ F. Dózsa 1982: 189–190.

²⁰ Az 1920-as évekbeli ruhák szigorú, férfias stílusa.

²¹ Hulej 2009.

²² Coco Chanel csúnyának tartotta a női térdet, így szoknyáit térd alá érőre tervezte (Harangozó 2011.).

²³ Fél 1937: 101.

női öltözetet legjobban a lenge, lágy, készen vett gyári gyolcsból, patyolatból lehetett megalkotni), és fényévekre volt tőle a párizsi *haute couture* világa.

A nagyon provinciális, a hagyományokhoz ragaszkodó, erős közösségi kontroll alatt álló falusi nők számára az idősebb női és férfi generáció igen megnehezítette a polgári divat fehérneműinek vagy a szépségápolási szereknek a meghonosodását. Mégis szembetűnő, hogy a közvetítő csatornák (vasút, cselédkedés) éppen ezeket a nüansznyinak tűnő „polgári” elemeket hozták felszínre, és változtatták meg a falu gondolkodásmódját. Természetesen nagyon lassú folyamatról beszélünk, mégis a higiénia, a fehérneműdivat, vagy épp a szépségápolás az, ami forradalmian változtatta meg az évszázadok során rögzült normákat.

A fehérneműk reformjához az első lépés az új, kecses, vékony nőideál megteremtése volt. A karcsú alaknak már jól állt az egyenes szabású, fűző nélküli ruha, melyet a reformer divattervezők „erőltettek”.²⁴ A karcsúság érdekében anyagában átalakult, mennyiségében lecsökkent a ruha alatt viselt fehérneműk száma is. A meglehetősen vastag, lenvászonból készült, fodros, csipkés fehérneműk (leginkább alszszoknyák és fűzők) helyett a lehető legvékonyabb anyagból készültek – például a batiszt, selyem, szatén anyagúakat – kezdték viselni, miközben számuk a női testen az előzőekhez képest minimálisra csökkent.²⁵ A paraszti esztétikum kifejezését is segítette a köznép számára mind könnyebben megvásárolható kézműves és gyáripari textíliák egyre bővülő választéka.²⁶ Ám a parasztság sokáig egyetlen „fehérneműdarabját”, a pendelyt, ami közvetlenül a testen viselt alaruházat volt, még mindig durva házivászonból varrták.

A női népviseletben az egymásra épített (fehérnemű)rétegeknek az alakformálásban is megvolt a rendeltetése. A fehér (pamut és gyolcs) alszszoknyák nagy száma a csípő kiemelését szolgálta. Az ingvállas öltözképtípus jellegzetes velejárója pedig az ingre felsőként és láthatóként felöltött mellényféle, a kapcsos vagy gombos pruszlik volt, amely tulajdonképpen a mell laposítását, elszorítását szolgálta.²⁷

Míg a századforduló parasztöltözetete a mellet a legkevésbé hangsúlyos testrészé nyilvánította, addig Párizsban már 1907-ben megjelent az úgynevezett *corseletjupe*, azaz a fűzővel egybeszabott alszszoknya, ami a kombiné elődje volt, és nem sokkal később az Amerikából induló melltartó is feltűnt, egyelőre reformfűző néven. 1907-ben egy francia divattervező, Paul Poiret²⁸ alkotta meg ezt a modern ruhára jellemző fehérneműdarabot és ezzel együtt egy új fehérneműstílust is teremtett. Fehérneműjét az 1900-as évek elejének táncőrülete ihlette, ahol a mozgásszabadság biztosítása alapvető követelménnyé vált.²⁹ Egy másik, a *corseletjupe*-hoz hasonló, 1919-ben Amerikában megjelenő, már nem

²⁴ Ennek ellenére a korabeli fényképek zömén azt láthatjuk, hogy az elvárt ideálkép és a nők valódi megjelenése között óriási a szakadék. A túltáplált asszonyok nem tudtak ilyen rövid idő alatt 10–15 kilót lefogni (F. Dózsa 1982: 189–190.).

²⁵ F. Dózsa 1982: 189.

²⁶ Kresz 1956: 29–31.

²⁷ Katona 2002: 9.

²⁸ Francia divattervező (1879–1944).

²⁹ Charleston, tangó, cakewalk, foxtrott, vagy épp a cha-cha-cha.

a klasszikus értelemben vett fűzőfajta, a *corsolette* egyre több munkába álló nőnek jelentett megoldást.³⁰ Deréktól combközépig húzódott, egyfajta átmenet volt a kombiné, a melltartó és a fűző között. A *corsolette* henger alakú, vállpántokkal vagy vállpánt nélkül és harisnyatartóval ellátott ruhadarab volt, mellyel a teltebb alakot is karcsúsítani lehetett. Ugyanez a típus Európában is megjelent az 1920-as évek közepén; 1930-ra létrejött a melltartó és a kisebb fűző kombinációjából a technikailag fejlettebb, valamint rövidebb változata, a *girdle* (csípőszorító), mely deréktól combig húzódott és oldalt kapcsokkal rögzítették. Magyarországra osztrák közvetítéssel érkeztek meg ezek a fehérneműdarabok, de elterjedésük nem volt általánosnak mondható, és sokáig csak a nagypolgári családok ruhásszekrényeibe kerültek be. A legáltalánosabban elterjedt és a középpolgári nők által viselt fehérneműdarabok a melltartó gyanánt hordott ingváll, illetve ingbugyi volt, aki pedig megengedhette magának, az kombinét is hordott. A melltartó és a külön bugyi általános elterjedése és igazi térhódítása az 1940–50-es évekre tehető.³¹

A mellénykéből, bugyiból, ujjas ingből, flanel és vászon alsószojnyákból álló meleg és kényelmetlen kislány alsóneműt akarták megszabályozni a praktikus angolok, amikor 1880 táján megalkották az első *combination*ot, vagyis a mellényke és bugyi kombinációját. A francia nyelvben ebből *combinaison*, *combinaison-pantalon* lett. A mellénykét később az alsószojnyával is kombinálták, s megszületett a *combinaison-jupon*,³² amely abban tért el az egyenes vonalú ingtől, hogy alul kiugrott, mint az alsószojnya. Magyarországon az 1920-as években vált általánossá, neve pedig a *combinaison* szó bécsi torzulásából lett Pesten kombiné.³³

A népviseleti ruhadarabok közt a pendely mellett a női alsóing vagy hosszúing számított alsóruházati darabnak. Ennek több változata lehetett. A Heves megyei Besenyőteleken az 1930-as években például gyári gylolcsból, géppel varrták, két oldalán eresztékekkel bővítették. Vállpántos volt, pántjait gombbal rögzítették. A díszesebbeket pamutfonalas lyukhímzéssel és szálvonással díszítették. Gyakori volt az is, hogy az alsóingekbe behímeztek a viselőjének nevét. A hosszú kb. 100 cm volt.³⁴ Az 1940-es években vidéken is a szintén házilag készült, kétoldalt a csípőnél bevágott és ráncolt kombiné, majd az 1950-es években a konfekciós habselyem kombiné jöttek divatba. A besenyőtelkiek az 1950-es évektől gyári pamutvászonból géppel varrt, a mellrészén külön darabból for-

³⁰ Az első világháborút követően a nők kénytelenek voltak aktívan szerepet vállalni a munkában, fegyvergyárakban, kórházakban és a földeken kellett dolgozniuk. Olyan fehérneműre volt szükségük, ami nagyobb fizikai szabadságot biztosított nekik.

³¹ Katona 2002. Szóbeli visszaemlékezések is ezt igazolják.

³² Babits Mihály a Halálfiái című 1927-es regényében is említi ezt a fehérneműdarabot: „Blúz és szoikya egyenként hulltak le a vászon kecses árnyképéről; jupon lengett, fűző nyilott, megfeszült gylolcs ingerlő vonala ugrott ki, válltól a keblek hetyke csúcsáig. Karcsú karok szálltak a fűrtökhöz, kibontani széthulló sátrukat. A férj, ingujjban már s lobogó nyakkendőjét bogozgatva, székre állt a spanyolfal mögött, leskelő és kaján kontúrokban. A jupon lecsúszott, fodrok elomló tornyaként, s az özlábak magas sarkukon kiléptek belőle; kis bugyiban állt ott a formás sziluett, leült; elrúgta apró topánkáit, s lábát keresztbevetve fátjólharisnyáját kezdte bántani.” (Babits 1927: 161.)

³³ Béley 1978.

³⁴ Katona 2002: 72. A Néprajzi Múzeum textilgyűjteménye őrzi ezt a darabot (ltsz.: 85.121.1).

mára szabott, saját anyagából készült vállpántokkal készült kombinét kezdtek el viselni. A mezőkövesdiék gyári gyolcsból géppel varrt, rövid ujjú, kerekített nyakkivágású, keskeny gyári hímzésű csíkkal díszített alsóinget hordtak.³⁵

A MODERN MELLTARTÓ MEGSZÜLETÉSE ÉS ELTERJEDÉSE A NŐK KÖRÉBEN

A melltartó nem egyik pillanatról a másikra született, több szerkezetet szabadalmaztattak, mire az amerikai Marie Tucker megszerkesztette az első modern melltartót 1892-ben.³⁶ Közvetve azonban az első világháború hozott óriási áttörést a melltartó történetében. 1913-ban egy New York-i asszony, bizonyos Marie Phelps Jacob,³⁷ két darab ruhazsebkendőből középen összekötött melltartót varrt cselédjével, ami eltakarta az asszony melleit. Ekkor még egyenméretben gyártották, de az 1930-as évekre a melltartó többé nem a mellek leszorítására és eltakaráására, hanem megtartására, kiemelésére, a szép dekoltázs biztosítására szolgált. Funkciójában még nem az erotika, a testiség dominált, hanem a sport, a könnyebb mozgás, a munkavégzés megkönnyítése, a kényelem és a komfort motiválta a hölgyek melltartóviselését. Az anyaguk puha pamut volt, de a háború miatti válságos idők eredményeként ekkoriban jelentek meg az első szintetikus anyagból gyártott melltartók is. A melltartók mérete sokáig ugyanakkora volt, a ma is használatos kosárméretet az 1930–40-es években találták ki, szintén Amerikában. Hihetetlen gyorsan elterjedt Európában is, és így a pesti úri közönséghez is megérkezett. A városi varrónők rendelésre varrták az egyes melltartódarabokat, amelyeket a divatlapok szabásmintái alapján próbáltak a helyi igényekhez igazítani.³⁸

A melltartó forradalma, még ha évekkel később is, de begyűrűzött a vidéki kisvárosok és a falusiak öltözködésébe is. Falusi előzménye, az alsómellény, csak egy-egy tájegység fehérnemű kollekciójába épült be. Dunapatajzon például az 1910-es években kezdték hordani. Gyári gyolcsból géppel varrták, eleje hegyesen kivágott, mellrészénél szegőzés volt. Elöl gombbal záródott és pamutfonallas hímzéssel díszítették.³⁹ Mezőkövesden az 1920-as években, gyolcsból géppel varrt, kerek nyakkivágású, gyári csipkefodorral díszített alsómellényt hordtak.⁴⁰ A falusi viseletbe az 1930–40-es évektől a mell domborulatát hangsúlyozó melltartó került, amely teljesen megváltoztatta, a modern ízléshez közelítette a külső megjelenést. Ez a melltartótípus elől gombos volt, „*mintha mellény*

³⁵ Katona 2002: 72. Ezt a viseletdarabot Fél Edit gyűjtötte 1963-ban. A Néprajzi Múzeum textilgyűjteményében (Ltsz.: 63.35.6) található.

³⁶ Tucker asszony azonban nem rendelkezett jó üzleti érzékkel és hiába szabadalmaztatta 1892-ben a „melltámaszt”, nem sikerül piacot teremtenie (Laurent 1987.).

³⁷ Laurent 1987.

³⁸ Flórián 2010: 172–173.

³⁹ Katona 2002: 70. A Néprajzi Múzeumba 1968-ban kerül K. Csilléry Klára és ifj. Király Péter gyűjtése nyomán. (Ltsz.: 68.67.23)

⁴⁰ Katona 2002: 70. Fél Edit gyűjtése. (Ltsz.: 63.35.11)

lenne”, anyaga batiszt – emlékezett vissza egy Tiszaroffon élt parasztasszony.⁴¹ Az interjút adó asszony nagymamája 1910 körül, 15 évesen a Vas megyei Nagysimonyiból jött fel cselédkedni a fővárosba, itt találkozott a különböző fehérneműfélékkel, amelyek később hatással lettek öltözetére. Férje révén került Tiszaroffra, onnan járt Karcagra, majd Kisújszállásra varrónőhöz, akikkel fehérneműit varratta. A melltartó megjelenése a paraszti öltözetben tehát igen nagy helyi eltérésekkel érkezett meg. Szakcsón pl. egy 1946–47-es viseletgyűjtés szerint még gyári gyolcsból készült, színes fonallal hímzett alsómellényt hordtak.⁴²

A Néprajzi Múzeumba 1994-ben került be Nógrádverőcéről egy állomásfőnök és egy varrónő teljes családi hagyatéka.⁴³ A hagyatéknak négy melltartót is tartalmazott az 1940-es évekből. Ezeket a melltartókat már géppel varrták színes szaténanyagból illetve pamutvászonból. Ebben az esetben sokkal inkább varrónői leleményességről beszélhetünk, mintsem a melltartó falun való általános elterjedéséről. A melltartó nagyon lassan vált rendszeresen hordott ruhadarabbá, és viselése szorosan összefüggött a kivetkőzéssel. Az igazi áttörést viselésében csak az 1960–70-es évek hozták meg.⁴⁴

A BUGYOGÓTÓL A SZATÉNBUGYIIG

Bár a bugyi „feltalálását” a franciáknak tulajdonítják,⁴⁵ mégis 300 évvel később, Angliában kezdett hamarabb tért hódítani a derékon megkötött, hosszú és bő, patyolatból vagy vékony vászonból, flanelből varrt bugyi, aminek végét *slingelés*⁴⁶ díszítette. XV. Lajos rendeletben engedélyezte viselését, de csak a táncosnők és kurtizánok számára. A bugyit a franciák a 18. században erkölcsetlennek tartották, sőt, a feslettség szimbóluma volt.⁴⁷ Ezzel szemben jó harminc évvel korábban Angliában és Hollandiában például már rendszeresen hordták, igaz elsősorban nem a nők, hanem a gyerekek és a fiatal lányok. Funkciója inkább tornadressz és sportruházat, mintsem fehérnemű volt. Fiatal angol és holland nők korcsolyázáshoz és vadászathoz viselték a 18 század közepén.⁴⁸ Ebben a korban Párizsban a bugyit továbbra is szemérmetlennek tartották: „Kilóg a szoknya alól, és magára vonja a férfinép tekintetét”.⁴⁹

⁴¹ Interjú Tóth Lajosnéval 2013-ban, készítette Tóth Eszter Zsófia.

⁴² Katona 2002: 65. Katona Edit 1999-ben kutatott Szakcsón. A néprajzkutató tapasztalatait levonva arra a következtetésre jutott, hogy az említett alsómellény a Kapos menti népviselet alakulásának egyik utolsó fokozatát szemlélteti. A viseletdarab a Néprajzi Múzeum textilgyűjteményében (ltsz.: 99.17.19) található.

⁴³ Katona 2002: 82. A hagyatékat Szuhay Péter néprajzkutató gyűjtötte 1994-ben.

⁴⁴ Saját kutatásunk igazolja ezt, megállapításunkat szóbeli visszaemlékezésekre alapoztuk.

⁴⁵ A bugyi feltalálását Medici Katalinnak tulajdonítják, aki lovagláshoz tervezte a ruhadarabot (Laurent 1987.).

⁴⁶ A hurkolöltés egyik formája.

⁴⁷ Laurent 1987.

⁴⁸ Laurent 1987.

⁴⁹ Kötél 2012.

A bugyi történetében az igazi áttörést a 19. század krinolindivatja hozta, Angliában ekkorra már kötelező ruhaviseletté nővi ki magát, de csak az arisztokrata hölgyek körében. Franciaországban viszont hordását továbbra is erkölcstelennek tartották, ezért sokkal lassabban terjedt el. Az erkölcstelen ruhadarabból a 19. század végén és a 20. század elején fokozatosan pont az ellenkezője, a szemérmesség jelképe lett. Ebben az időben a bugyi – általában hosszú szárú, térd alatt összefogott, bő női alsónadrág – eredetileg elöl és hátul középen nyitott volt, így könnyítve meg a toalettre járást. Csak az 1910-es években, az úri hölgyek körében is egyre népszerűbbé váló kerékpározás, korcsolyázás és teniszezés hatására zárult be a bugyin lévő nyílás, és egyre elterjedtebb lett az alsóing és nadrág összedolgozása következtében kialakított *ingnadrág* viselete. Ez a típus terjedt el a budapesti középpolgári és kispolgári hölgyek körében is az 1930-as években. Egy budapesti középpolgári családban nevelkedett adatközlő a bugyiviselésre a következőképp emlékezett vissza:

„Volt egy varrónőnk, aki jött minden hónapban, és Singer varrógéppel varrt, főleg a gyerekeknek ún. reformfehérneműt. Egybe volt a kombiné (fölső rész) és a bugyi, hátul gumis volt. Sortszerű volt csipkével, puplinyagból. Ez 1924 körül volt. A gyerekeknek a láb között lehetett összegombolni. Én azt soha nem tudtam, és a bátyám mindig mondta nekem »Jutka, lóg a cumplid« – így hívták. És volt, amit hátul kellett összegombolni, gumival vagy gombbal. A kisfiúk is ezt hordták, de a fiúknak nem volt rajta csipke. Anyukám is hordott ilyet. Egybe volt a bugyi és melltartórész, a nők is ilyet hordtak.”⁵⁰

A falusi nők az 1930-as évektől lassan ugyan, de egyre inkább az aktuális polgári divat hatására újították meg viseletüket. Az egyre fogyatkozó számú és csökkenő méretű (alsó)szoknyáikkal inkább a test természetes vonalait hangsúlyozták, majd a polgári fehérneműfélék „felfedezésével” a polgári divathoz közelítették alakformálásukat. Általános gyakorlat volt, hogy csak a látható ruhadarabokat, illetve a ruhadarabok látható részeit készítették értékesebb, szebb bolti anyagból. A paraszti viseletben a bugyit helyettesítő pendelyt is még mindig házivásonból vagy gyolcsból varrták. Ez a fehérneműdarab struktúráját tekintve a közvetlenül a testen viselt alapruházatot és egyben fehérneműt alkotta, mely köténnyel kiegészítve a 20. század elejéig fennmaradt, mint egyrétegű látható öltözet, különösen munkaruha szerepben. Ezzel szemben a városon hordott fehérneműk nem csak anyagukban, hanem funkciójukban is eltértek. A finom, puha anyagokból készült fehérneműben pompázó polgárasszonyok még otthon sem mutatkoztak fölsőruha nélkül, munkaruhának meg végképp nem használták a paraszti fehérneműtől anyagában erősen eltérő ingbugyit vagy kombinét.⁵¹

⁵⁰ Adatközlő Kinszki Judit. Az interjút Czingel Szilvia készítette 2013-ban.

⁵¹ Interjú Tóth Lajosnéval 2013-ban, készítette Tóth Eszter Zsófia.

A női alsónadrág, a „bugyogó” Hódmezővásárhelyen a 20. század elején gyári gyolcsból készült és géppel varrták, derékpántba ritkán ráncolt, nyitott ülepű, enyhén szűkített, térdig érő, hímzéssel szegett szárú volt, köpperszalaggal kötötték meg és hossza 86 cm volt.⁵² Kazáron a 20. század közepén jelent meg, itt már csipkeszegély is díszítette.⁵³ Mezőkövesden az 1920-as években gyári gyolcsból, géppel varrt, hosszú szárú, a csipkés szár aljában gumis bugyit hordtak. Itt 1914 körül a summáslányok hozták divatba, és tánc alkalmával használták. Csak a II. világháború után váltotta fel a konfekciós termék.⁵⁴ A Nógrád megyei Bujákon „valamikor nem hordtak csipkés bugyit, valamikor bugyi nélkül voltak a régiek, csak 45 után hordtak bugyit, úgy tudom” – emlékezett vissza egy asszony.⁵⁵

A klasszikus bugyi külföldön az 1930-as, Magyarországon az 1940-es években kezdte meg hatalmas karrierjét. Ekkor kezd többet jelenteni szimpla „higiénés” eszköznek. Ezekben az években bukkantak föl a pamut, szatén, selyem anyagokból készült bugyik. Az egyre szélesebb rétegekben hódító nadrágviselet új fehérenműtípust hozott létre: a csípőszorító alsónadrágot. A mintás habselyem mellett egyre kedveltebbé vált a fényes szatén. A második világháború utolsó éveiben tapasztalható anyagihiány divatba hozta a házilag horgolt vagy kötött alsóneműket is.

Az idős falusi asszonyok a második világháborút megelőzően egyáltalán nem hordtak bugyit és sokszor rosszállóan néztek a fiatal asszonyokra, nem beszélve azokról a lányokról, akik megjárták a városi cselédkedés rögzös útját. Az erdélyi Magyarvalkón⁵⁶ az 1930-as években azt mondták, ha valaki bugyogót hordott: „*hát kényes, fél hogy megfagy*” hiszen a közvélekedés a fiataloknál a használatát kényességnek minősítette, de télen az idősebbeknél már jobban elfogadta.⁵⁷

Idővel a fiatalokat sem szólták meg, ha felvették, de elővillantása csak a szélsőségesen rövid szoknyássá változott népviseletes falvakban, például Bujákon jelent meg az 1940-es években: „a csipkés bugyi az mindig kell, mert az nagyon szép [...] kell, hogy cseppet hosszabban legyen le a szoknya alatt, hogy lássák, hogy nagyon szép csipkéje van a bugyijának.”⁵⁸

A vajdasági Doroszló asszonyai is az 1940-es évektől kezdték az ún. slingelt bugyit használni. A fiatalabbak rövid, derékig érőt, az idősek térdig érő bugyit hordtak. Tiszaroffon az ingbugyi volt használatos, amit a helyiek *putinának* neveztek:

„Komplettbugyit hordott nagymamám, az 1960-as évekig én is ezt hordtam. Bugyi „rózsaszín” színe volt, csipke nélkül. Nem beszéltünk arról, milyen bugyi van nagyanyámon, amikor varratni ment, nem vitt magával, de azt tudom, hogy a stafirung-

⁵² Katona 2002: 72. 1970-ben vette meg a Néprajzi Múzeum. (Ltsz.: 70.90.4)

⁵³ Katona 2002: 72. 1952-ben gyűjtötte Dajszászné Deitz Vilma. (Ltsz.: 53.7.22)

⁵⁴ Katona 2002: 72.

⁵⁵ Katona 2002: 90. Katona Edit és Csorba Judit a bujáki menyasszony öltöztetését vette videóra 2001-ben *A viselet történeti rétegei* (NM V 1158) című filmben.

⁵⁶ Magyarvalkó Kalotaszeg gyöngyszeme, falu Kolozs megyében.

⁵⁷ Faragó–Nagy–Vámszer 1977: 247.

⁵⁸ Katona 2002: 10.

ban 6 bugyi volt, 6 hálóing. Ez 1915-ben volt. Az ingbugyit idősebb nők is hordták, ez inkább batisztból volt.”⁵⁹

Az, hogy az eddig ismeretlen új női fehérneműdarabok mikor és milyen változatban jelentek meg egy-egy település vagy kistáj öltözetében, ahogy erre a korábbiakban is utaltunk, nagyon eltérő lehetett. A Budapesthez közel fekvő településekre a szórványosan rendelkezésre álló információk szerint a fővárosban cselédeskedő 16–17 éves leányok a harmincas évek tájékán vitték haza a bugyi vagy a selyemharisnya divatját (például Bicske, Alsónémedi).⁶⁰

A szakcsi menyecskék 1946–47-ben váltottak pendelyről bugyogóra, így a nők ekkor (vagy ekkortól?) az alsószoknyák alatt már nem pendelyt, hanem bugyogót hordtak.⁶¹ Egy másik szempont, ami a bugyi viselését „kötelezővé” tette, az 1930-as, 1940-es években megjelenő Gyöngyösbokréta-mozgalom néptáncos színpadi fellépéseivel függött össze.⁶² 1931–1944 között minden év augusztus 20-a táján rendezték meg a parasztcsoportok tánc-, ének- és játék-bemutatóit Budapesten. A bemutatók népművészeti anyaga többségében értékes, hiteles hagyományanyagot képviselt, ezek jó része a Gyöngyösbokréta nélkül feledésbe merült volna.⁶³

A bugyiviselés még a két világháború között, Budapesten sem volt általános az alsóbb rétegeknél.

„A testvérem mesélte, hogy amikor kimentek a fiúk a focimeccsre, a lelátón ülve leláttak a közeli bérházra, és látták, hogy a házmestereknek nem volt fehérneműjük, és széttett lábakkal ültek és nem volt rajtuk semmi. Ez tényleg csak középpolgári dolog volt.”⁶⁴

Igazi térhódítása, funkciójának megváltozása a szexuális forradalom évtizedeire esett, az igazi nagy változás a bugyi hordásában az 1950-es évekre tehető. Mai rövid formáját csak az 1960–70-es években érte el.

Tanulmányunkban még egy fontos dologra kell kitérnünk. A női narratíva egyértelműen a fehérneműk közé sorolta az úgynevezett felkötőt, amit a nők a menstruáció alatt használtak. Falun ezt vászonrongyok helyettesítették. A hozomány részét is alkotta, általában 10–12 darab. Az újságok hirdetéseiben alig találunk a menstruációkor használt, felkötőt hirdető reklámokat. Ezt leggyakrabban a nők maguk varrták otthon, és ahogy azt több adatközlő elmondta, szégyelltek megvenni a drogériában.⁶⁵ Ez a téma tabu volt az újságok hasábjain

⁵⁹ Interjú Tóth Lajosnéval 2013-ban, készítette Tóth Eszter Zsófia.

⁶⁰ Fülemile 1991: 50–77.

⁶¹ Katona 2002: 65.

⁶² Faragó–Nagy–Vámszer 1977: 247.

⁶³ Pálfi 1970: 115–161.

⁶⁴ Interjú Kinszki Judittal 2013-ban, az interjút Czingel Szilvia készítette.

⁶⁵ Interjú Máté Júliával 2000-ben és interjú Kinszki Judittal 2013-ban, készítette Czingel Szilvia.

is. Kivételt képez a Tolnai Világlapja 1909-es számában bizonyos Detsinyi Frigyes, akinek az V. kerület Marokkói utca 2. szám alatt működő drogériája hirdetett ZEA néven havikötőt, amelyet kényelmes, higiénikus és orvosilag ajánlott készítményként ajánlott.⁶⁶ A harisnyakötőre lehetett felgombolni, amit egy viszszaemlékező a következőképp idézett fel:

„Fölkötőt használtunk havibajkor. Volt egy öv két pánttal, és azt föl lehetett a bugyihoz gombolni. Többrétegű, gézpólyaszerűség volt, és azt rögtön be kellett áztatni, és kimosták, mindenki maga természetesen. Drogériában árulták, anyukám vette, én ezt szégyelltem. 12 db.-nak kellett lennie a hozományban. Ez benne volt.”⁶⁷

A SELYEMHARISNYA ELTERJEDÉSE

A szoknyák rövidülésével a 20. század elején Amerikában, de ezzel egy időben Európa-szerte egyre nagyobb igény és kereslet támadt az áttetsző és finom anyagból készült selyemharisnyák iránt. Mivel a pamut alapanyagú, lábat vastagító flórharisnyákat⁶⁸ csak csúnya drapp színre tudták festeni, a városi asszonyok inkább a fekete selyemharisnyát kezdték előnyben részesíteni, amit fűzős fekete csizmával hordtak. A selyemharisnyák sérülékenyebbek, ugyanakkor elég drágák voltak, így külön iparág alakult ki a harisnyák megstoppolására. A használhatatlanul szétszakadt harisnyákat válltömésként vagy ablaktisztító szivaccsként hasznosították. A harisnyát az 1900-as években még a harisnyatartó tartotta meg, melyet vagy a derékövire erősítettek, vagy a fűzőből lógott le. A 20-as években már a harisnyákra erősítették a tartót a térd fölé, a rövidebb szoknyákhoz díszes, masnis harisnyakötőket álmodtak. A harisnya továbbra is kellék volt: bár az arisztokraták számára gyártottak értékes hímzett harisnyákat, télen általában maradt a fekete gyapjú, nyáron a fehér pamut. Az első színes *rayon*- és selyemharisnyáknak test, barnás és fekete árnyalatai voltak. A testszínű selyemharisnya teljesen áttetsző lett.⁶⁹

A szoknyák rövidülésével a falusi szépségideálban is egyre fontosabb lett a szép láb, míg a viselet városiasodásának egy újabb, ezzel összefüggő példája a félcipő megjelenése volt. A paksi nőket már a 19. század végén „cipellősnék” írták le, ezzel azokhoz a polgárosodó falvakhoz sorolták, amelyeket erősen megkülönböztettek a parasztosan járó csizmás falvaktól.⁷⁰ A várossal ellentétben azonban a vastag lábat tartották szépnek, ezért cipőviseléskor gyakorta két harisnyát is egymásra vettek, vagy – mint a Sárközben – butykös kötésű haris-

⁶⁶ *Tolnai Világlapja* 1909: II. 478.

⁶⁷ Interjú Kinszki Judittal 2013-ban, készítette Czingel Szilvia.

⁶⁸ A flór cérnázott, vékony, erős szálú pamutfonal.

⁶⁹ Szűr 2008.

⁷⁰ Flórián 2010a: 119.

nyát hordtak.⁷¹ Szakmáron az 1920-as években gyapjúfonalból kézzel, mintásan kötött, gyapjúfonallal hímzett harisnyát hordtak, amit erre szakosodott asszonyok készítettek. A harisnyákat harisnyakötővel rögzítették, de nem a városon megszokott módon, a bugyihoz erősítve, hanem keresztbe húzták rá a harisnyára, vagy gumis volt, mint Ajakon, amit *strompádlin*ak neveztek, és az 1930-as években kézzel összevarrt gyári gumiszalagból készítették.⁷² Női harisnyakötőt a túrkeveiek is hordtak, ezt szűrszabó készítette szűrposztóból és szalaggal kötötték rá a harisnyára.⁷³ A Kunságban a szűrszabók munkái között szerepelt a harisnyakötés is, a harisnyát a legények rendelték a leányok részére szerelmi ajándéknak.⁷⁴

„BÁMULÁSIG AFFECTÁLJA A PIPERÉT”: A SZÉPSÉGÁPOLÁS ÉS A HAJVISELET ÁTALAKULÁSA, HATÁSA A PARASZTI KULTÚRÁRA

Nem csak a fehérnemű, hanem a hajviselet és a szépségápolás is óriási változásokon ment át a századfordulót követően Európában, kicsit megkésve ugyan, de Magyarországon is. A divatos rövid bubifrizura készítése gyakori elfoglaltságot jelentett az úri hölgyeknek a két világháború között. A hajhullámosításban a forró vassal sütést felváltotta a *vízberakás* és a 20. század nagy találmánya, a *dauer*. Az előbbi igen hosszú ideig tartó művelet volt. A nedves haját fésűkkel, tűkkel hullámokba rakták, majd megszáritották. A legalább két órát igénybe vevő művelet eredménye azonban csak a következő hajmosásig tartott. A forradalmi dauer körülbelül hat hónapig tartó eredményt hozott. A haját ilyenkor egy villanyárammal fűtött gép alkatrészeire, ún. onkliba csavarták hajtincsenként, majd egy melegítő búrát borítottak rá, és a haját két-két és fél órán át sütötték. A falusiak elsősorban a cselédlányok közvetítése révén próbáltak a korrallal haladni, de a hajviselet, ill. a *smink* új formái, vagyis ami látható – szemben a fehérneművel – óriási feszültségeket okozott. Falun az általánosabb szépségideál szerint a 20. század elején a sötétebb, fényes hosszú haj volt kívánatos, többek közt ezért is volt szokás zsírozni a haját. A zsír a hajnak olyan sötét, fényes színt adott, amit semmilyen párizsi kenőccsel nem lehetett elérni.⁷⁵ A 20. század közepétől már inkább a kellemesebb illatú diófaolaj váltotta fel a disznózsírt. A vastag, hosszú hajfonat a lányok ékessége volt. A rövid haj, ami városban elfogadott, sőt, kötelező hajviselet volt a polgárasszonyok körében, a falusi asszonyok számára teljesen elfogadhatatlan volt. Az ondolált haj csodálatra készítette a városi cselédlányokat, frizurájukat mégsem merték városiasra igazítani, vagy csak kivételes

⁷¹ Katona 2002: 12.

⁷² Katona 2002: 83. A Néprajzi Múzeumban található egy Ajakról származó harisnyakötő (ltsz.: 136163/a-b), amit Márkus Mihály 1939-ben gyűjtött.

⁷³ Katona 2002: 83. A Néprajzi Múzeumban (ltsz.: 71521/a-b) található egy Túrkevérről származó harisnyakötő, amit Györfly István 1906-ban gyűjtött.

⁷⁴ Katona 2002: 83.

⁷⁵ Kresz 1956: 141.

esetben. Míg a szaténbugyi vagy a melltartó kevésbé volt látható, addig a levágott haj azonnal feltűnt a falu erősen hagyományokhoz ragaszkodó lakóinak. A következő interjúrészletben egy Tiszaszentimrén született, Budapesten szolgáló cselédlány éppen erről a konfliktusról szól:

„Egyik délben elszunyókáltam a konyhában, csak az asszonyom volt odahaza, akkor délután megjöttek a lányai és nem vettem észre, hogy levágták a hajamat. Elaludtam és levágták a copfomat. Utána el kellett menni a fodrászhoz. Én sírtam, hogy akkor most apukám mit szól, nem engednek haza és kitiltanak. Azt mondták, nem baj, mi majd beszélünk az apukáddal. Tetszett a rövid haj.”⁷⁶

A 20. század elején még városi polgári környezetben sem volt természetes az arc festése, a rúzsozás, pláne az idősebb nőknél nem. Idővel aztán terjedni kezdett, de a korabeli filmek által sugallt szépségideál – az erősen kihúzott szemöldök, a púderezett arc és rúzsos száj, esetleg lakkozott köröm – csak nagyon lassan terjedt, inkább csak a tehetős hölgyek körében. Egy középpolgári asszony is csak módjával használt púdert, még ritkábban rúzsot. A szépségápolásra szánt szerek reklámozása a különféle arckrémekre korlátozódott. A kevés púder- és hajfesték hirdetés mellett alig találunk például rúzs és szemfesték reklámokat.⁷⁷ A festett arc a romlottságot jelentette. Természetesen a kor híres színésznői és filmszillagai is hatással voltak a szépségideál alakulására. Az egyik módos polgárcsalád képviselője így emlékezik erre vissza:

„A női kozmetika a két háború között a szemöldök borotválása volt, mint pl. Gréta Garbóé. Szemöldökceruzát is használtak és volt rúzs is, de tisztességes polgárasszony nem rúzsozott. Színésznők, táncosnők, nagystílusú kurvák festették magukat, úgy, mint a molesztárók. Kölnit is használtunk, a 4711-es volt a neve. Létezett arckrém is (hasonlított a Niveához), tejkrem volt a neve. Azért, hogy szép legyen a bőrünk és egészségesek legyünk, ne legyen vashiányunk, vasas almát ettünk. Egy almába kellett vasszöveget tenni. A legfőbb kozmetikai festék a púder volt. Nem volt divat a lesültég, az csak a parasztoknál volt divat. Erősen púderozni kellett, pl. az anyám csak így ment le a Balatonra. A lesültég csak paraszti dolog volt.”⁷⁸

A korabeli öltözködés összképéhez hozzátartozott a tisztaság és az arc szépsége is. Míg a városi szépségideál nagyon lassan, de elfogadta különösen a púder, kevésbé a rúzs használatát, illetve a különböző szemöldököt hangsúlyozó szépségeti technikákat, addig falun a természetes festetlen arc dominált, bár a falusi lányok mindent megtettek annak érdekében, hogy a városi divatot valamelyest

⁷⁶ Interjú Tasnádi Jánosnéval 2002-ben, készítette Tóth Eszter Zsófia. Az interjúalany Tiszaszentimrén született 1929-ben és 18 évesen jött fel szolgálni Budapestre, ahol egy zsidó családnál helyezkedett el.

⁷⁷ Például a *Magyar Lányok* 1900 és 1945 közötti évfolyamai.

⁷⁸ Interjú Nagy Tamásnéval 2001-ben, készítette Czinger Szilvia.

e tekintetben is kövessék. Ifj. Leopold Lajos múlt század eleji szociológiai felméréseinek tanulságai alapján viszonylag korai adatot közöl Csekő Ernő a Tolna megyei Decs falu kapcsán, ahol a helybéli lányok az otthon megtermelt tejet már az 1904–1905-ös években is szövetkezetekbe vitték, és az eladott tej árából csipkét, szalagot, pirosítót vettek.⁷⁹ Horváth Terézia a kapuvári népviseletet bemutató tanulmányában a paraszti szépségápolás kapcsán jegyezte meg, hogy a 20. század elejéig a kapuvári nők az arcukat nem pirosították és a lucázás szokásának adománygyűjtő jellege a szépségápolás fontos tényezőjévé vált:

„Az 1930–40 es években vót parasztlány, aki kipingálta magát, azt kinevették. A lucázók csúfolódva szedtek pénzt egyik-másik lánynak »puderre, füstekre«.»⁸⁰

Flórián Mária tett említést arról, hogy Sopron környékén a Répce mellékiek voltak a legcifrábbak, „bámulásig affectálták a piperét”.⁸¹

Mivel falun a szépítőszer alkalmazását erkölcsstelennek ítélték, ezért esetleges használatukat éppen úgy nem vallották be, mint ahogy azt sem, ha az alakformálás eszközeivel éltek. Az arc pirosítására a legleleményesebb technikákat használták, mint például durva kendertörülközővel megdörzsölték az arcukat, esetleg megcsipkedték, vagy az úgynevezett báránypirosító nevű gyógynövényvel dörzsölték meg, ami piros színt adott a bőrnek. A városiak fehér bőrét „sikk” volt utánozni, így a mezei munkák során az arcukat és a karjukat különböző praktikákkal óvták, hogy az „úri sápadt szín” meglegyen.⁸² Némileg ellentmondásosnak tűnő jelenség, hogy a falusi leányok ugyan csipkedték, dörzsölték az arcukat, hogy piros, életteli legyen, de a mezei munka során védték a napsütéstől. Tehát a piros szín, a kissé vérrel telt arc esztétikailag kívánatos volt, de a napbarnított testet igyekeztek elkerülni. A 20. század elején a szegényebb parasztságok, ha nem jutottak hozzá más eszközhöz, akár a Frank-féle cikóriakávé dobozának vörös zacskójával, vagy piros krepp-papírral pirosították arcukat.⁸³ Mind a kávézacskó, mind a krepp-papír használata nagyon népszerű volt.⁸⁴ Faluhelyen különösen elítélték a rúzs használatát, de azt pótolhatták a leányok azzal, hogy időnként harapdálták ajkukat. Míg az arc púderezése teljesen ismeretlen volt, addig a testet szokás volt púderezni, de ennek egészségügyi célja volt, nem esztétikai.

⁷⁹ Csekő 2011: 102.

⁸⁰ Horváth 1972: 153.

⁸¹ Flórián 2010a: 115.

⁸² Katona 2002: 13.

⁸³ Katona 2002: 13.

⁸⁴ Az Ipoly és Garam mente falvaiban 1994–95-ben végzett terepmunkám során, számos alkalommal találkoztam hasonló jelenséggel. A szlovákiai Kéménden ill. Garampáldon a piros színű krepp-papírral pirosították magukat az asszonyok. Paláston, Ipolyfödemesen és Tesmagon a cikóriakávé zacskóját őrizték meg erre a célra. Interjúk: Gajdos Ilona (Kéménd), Varga Ilona (Kéménd), Dinnyés Jánosné (Kéménd), Krupec Katalin (Garampáld), Buri Mária (Palást), Snírer Julianna (Ipolyfödemes), Tamás Józsefné (Tessmag), készítette Czingel Szilvia.

A Chanel által kreált első „demokratikus” parfümöt a városi nők világszerte imádták, és még a szerényebb körülmények közt élők is megengedhették maguknak, ezzel szemben falun illatszerül az élővirág szolgált, bár az 1920–30-as években már megjelentek az egyszerűbb kölnik is, ezeket vegyesboltban lehetett kapni. Magyarországon *Chanel* parfümöt inkább az elegáns, tehetős úri dámák tudtak venni maguknak, viszont az egyre bővülő drogéria-hálózatban tevékenykedő vegyészek Chanel parfümmintáját követve, saját kreált, csak a drogériájukban megvehető parfümöket kezdték árulni. Áruk jóval olcsóbb volt, de az üveg külseje, illetve az elnevezésük, mint például *Chat Noir* a párizsi parfümöket idézte. Egy-egy drogéria 4-5 illatkreációt is létrehozott. Az asszonyok keresték a parfümöket, sokszor kereskedtek is vele, mint ahogy az egyik visszaemlékező édesanyja is tette ezt a budapesti belvárosban: négyféle illatot árult, elsősorban barátnőknek. A parfümöket egy zuglói drogistától vette:

„Anyámnak úgy volt parfümje, hogy az apukámnak volt egy barátja, a Bruck Sanyi, aki vegyész volt. Ő állított elő ilyen parfümöket, és anyukám ismerősök közt árulta. Volt gyöngyvirág illat, meg »chat noir« feliratú, és szép szögletes üvegekben volt. A cselédek pacsulit használtak.”⁸⁵

„MEGJÁRTA MÁR BUDAPESTET IS” – A CSELÉDEK KULTÚRAKÖZVETÍTŐ SZEREPE A POLGÁRI FEHÉRNEMŰ FALUSI ELTERJEDÉSÉBEN

Az 1920-as évek nagy szlogenje a szecesszió jegyében, „*fedezzük fel újra a testünket*” forradalmasította a ruhadivatot,⁸⁶ és eddig teljesen ismeretlen alsóneműdarabokat ismerttetett meg a nőkkel. A korszakra oly jellemző, a női test „újrafelfedezése” azonban nagyon lassan változtatta meg azt a gondolkodást, hogy a nők beszéljenek az intimebb testrészeikről, vagy például a meztelen testről, vagy épp a korban látványos módon megjelenő újfajta alsóruhadivatról. Ez a fajta prűdség abban nyilvánult meg, hogy bugyit, melltartót vagy kombinét inkább a bizalmas varrónővel varrattak és nem áruházban vették. Ezzel szemben a cselédet gyakran

⁸⁵ Adatközlő Kinszki Judit. Az interjút Czingel Szilvia készítette 2013-ban.

⁸⁶ A fitness, a wellness, az egészséges életmód megszállott hajszolása, a sportos és tiszta, illatos test kultusza egyáltalán nem újkeletű, néhány évtizedes jelenség, hanem már a 19. század elején is létezett. Amerikában és Nyugat-Európa-szerte a 19. század végére, Magyarországon a századfordulót követően a korábbi korokhoz képest felgyorsulva érkezett meg ez a gondolat. Magyarországon már 1867 és 1914 között megteremtették a tisztálkodáskultúra gyakorlati felteleteit, a városi infrastruktúra kiépítésével, egészségügyi intézmények létrehozásával, az orvosképzés megreformálásával és a külföldről (főleg Németországból) „importált” szemléletváltással. A higiéniai kultúra szempontjából is kiemelkedő, sajátos szerep jutott a fővárosnak. Budapesten az 1910–20-as évektől vált dominánssá az a jellemzően a polgári értékrendbe beépülő mentalitásváltás, amely gondolkodásmódjában általában a higiénia, ezen belül is a testet helyezte a figyelem középpontjába (Czingel 1999.).

kérték meg arra, hogy segítsen az öltözködésben, ami egy sajátos látószögben láttatta a polgári világ asszonyait (ritkábban a férfiakat is). Nem csak a mosónő látta a család szennyesládájából kivett alsóruhákat a havi nagymosás alkalmával, hanem a falusi cselédlány is, aki viselve, használat közben ismerte meg a kombiné, *jupon* (alsószoknya), az ingbugyi vagy épp selyembugyi, később pedig a melltartó fogalmát és azok használatát. A polgárasszonyok nem csak a higiéniére voltak kényesek, hanem próbálták ruha, így selyemharisnya, kombiné, továbbá nyaklánc, valamint parfüm, púder, rúzs ajándékozásával, a hajfrizura megváltoztatásával is „modernizálni” a cselédeket.⁸⁷ A pendelyes, sokszoknyás, a „nagysága” selyemharisnyájában és blúzában pompázó cselédlány üde színfoltja volt a budapesti belváros utcáinak. A polgárasszonyokat utánzó cselédek sokszor megmosolyogtató *cseléddivatot* alakítottak ki. 1921-ben egy újságíró egy budapesti cselédbárlól tudósítva a következőket írta:

„A fal mellett egy hosszú lócán negédesen és szemérmesen ülnek a cselédek. Van közöttük nem negédes és nem szemérmes is. Ezek a pesti szobaleányok. Ezek nagyságosan öltöznek és büszkén feszítenek az úrnő régi blúzában és félcipőjében. Akad közöttük selyemharisnyás is. De mégis a bokorugró szoknyák többségében, takaros vászonkötények, színes keszkenők.”⁸⁸

A púder, a pirosító, a selyemharisnya vagy a rövid haj a „parádés élet” hívószavai voltak. A városon látottak és tapasztaltak felkavarták mind a szolgáló cselédlányokat, mind azokat a falusiakat, akik gyakran találkoztak a városi környezettel. A megkeresett bér gyakran már selyemharisnyára, selyembugyira, *spanglis* cipőre, pirosítóra, parfümre, arckenőcsre és mozira kellett. Noszky Jenő az 1930–1940-es évek salgótarjáni bányászlányairól jegyzi meg, hogy *flancosak*, *puccosak*, lakkcipőt és selyemharisnyát hordanak. Keresetüket piperecikkre, felesleges fehérneműre költik.⁸⁹ A 20. század első évtizedeitől egyre több falusi lány ment a városba szolgálni és mivel szégyellték az otthoni, városban furcsának számító ruházatot, lassan a falusi viselet is kezdett ehhez az új helyzethez alkalmazkodva átalakulni. Ez az új viselet sem a régihez, de a modern városi ruhához sem volt hasonlítható, ez utóbbinak csak egyes elemeit vették át, amit a varrónők alakítottak-formáltak a helyi igényekhez. Így alakulhat ki a fehérneműdivatban az úgynevezett ingbugyi, vagy a térdig érő bugyogó, amit igen nagy helyi formai különbségekkel varrtak és díszítettek. Szinte minden tájegységnek külön fehérneműdivatja lett; az anyag, a fehérnemű kiegészítő elemei, így a kapcsok, cérnagombok vagy például a csipke vagy hímzés a helyi asszonyok leleményességét dicsérték.⁹⁰

⁸⁷ A polgárasszonyok feladatmegoldásként fogták fel a cselédek nevelését, ebbe beletartozott a higiénia, a divat és a szépségápolás is.

⁸⁸ *Magyarország* 1921. január 9. 8.

⁸⁹ Noszky 2007: 62.

⁹⁰ Például: Kazár (Fülemile 1991.); Kapuvár (Horváth 1972.); Sárköz (Fél 1991.).

A faluról eljövő fiatal lányok nagyon erősen őrizték a magukkal hozott, az adott falura jellemző öltözködéskultúrát és szépségideált. A városon szolgált cselédek a falura visszakérülésük után kultúraközvetítő szerepet tölthettek be, és jelentősen hozzájárultak a vidék öltözködéskultúrájának megváltozásához, az ízlés, a normák szabályozóiként léptek elő, több-kevesebb sikerrel. A cselédként dolgozó falusi lányok budapesti tartózkodásuk alatt egy sor korábban nem ismert ruhadarabot és szépségápolási szert ismertek meg. A faluba való visszatérés után azonban a megszerzett tudást nem mindig tudták az otthoni környezettel elfogadtatni. Ennek jellemző oka lehetett, hogy a hagyományokhoz erősen ragaszkodó falusi közösség nehezen fogadta vissza a városon szolgált lányokat. Kevés dolgot vettek át, mert a falu kiközösítette őket, például ha már nem a viseletben jöttek haza, vagy levágatták a hajukat, többet mosakodtak. A városi bugyi viselése gyakran megbélyegzés tárgya volt, mert azt tartották, hogy biztos beteg, valamit (általában nemi bajt) elkapott Budapesten. A gyakran tisztálkodó, arcukat festő lányokat romlottnak, prostituáltként tartották. A cselédkedés sok helyen elmarasztalást váltott ki. Ezt jellemzi a következő „dal” is, amit az egyik, egykor cselédet tartó adatközlő énekel:

„Szomszédasszony de rossz lett a leánya,
Azt mondják, hogy moziba jár,
Azt mondják, hogy telefonál,
Azt mondják, hogy fürdik is már, a ronda már.”⁹¹

A Pestet megjárt cselédekre mondták: „Megjárta már Budapestet is”, ami azt jelentette, hogy már nem erkölcsös. Katona Imre jegyzi le, hogy például a Tisza felső vidékén sokáig az volt a felfogás, hogy „Aki szolgál, az világi rossz”, vagy a délföldiek azt tartották, hogy „Pest, feketére fest”.⁹² A cselédként dolgozó lányok gyakran kaptak pesti tartózkodásuk alatt ajándékba tisztálkodási, szépségápolási szereket, különleges, számukra ismeretlen ruhadarabokat. A legjellemzőbb ezek közül a szappan, kölni, selyemharisnya vagy a bugyi volt. A Pestről hazaküldött csomagokban is szerepelt a szappan, puder, kombiné, amit a „nagysága” küldött a faluban maradt családtagoknak.⁹³

A polgári alsóruhadvat elemeinek megjelenése a népviselet jellegzetes darabjai közt a hagyományos népi kultúra egyik legjelentősebb változását jelentette. A paraszti kultúrában a fehérnemű viselése nagy késéssel követte a polgári fehérnemű-kultúrát. Fülemile Ágnes a kazári népviselet kapcsán vizsgálta a kivetkőzés főbb korszakait, amit a századforduló éveivel, majd az 1920–30-as évekkel, és végül az 1950-es évekkel azonosít.⁹⁴ Vizsgálatunk szempontjából különösen fontos ez a megállapítás, hiszen az 1920–30-as évek divatváltásának lényege éppen

⁹¹ Czingel Szilvia gyűjtése. Az adatközlő Varró Katalin. Az interjú 1998-ban készült.

⁹² Katona 1997: 182.

⁹³ Ezt saját kutatásaink is igazolják. Interjú Nagy Tamásnéval 2001-ben, készítette Czingel Szilvia.

⁹⁴ Fülemile 1991: 50–77.

az olyan, teljesen új fehérneműdarabok megjelenése volt a falusi környezetben, mint a bugyi, később pedig a melltartó. Emellett a blúzfélék térhódítása, a cipő, a kötött kardigánok és szvetterek elterjedése, a haj és fejviselet egyszerűsödése, a kötény elhagyása is a városi öltözködés elemeinek utánzása volt. A változások elindítói a szegényparaszti családok mobilisabb, cselédkedni, summásnak eljáró nőtagjai voltak. A Kapos mente falvaiban, a Sárközben, vagy például Bagon a vasutas feleségek, a zsellér szegénylányok és asszonyok hagyták el először a vállkendőt, csizmát és a hagyományos hajviseletet.⁹⁵ A városi utazás, az orvosi, kórházi és hivatali ügyek intézése városias ruha felöltésére motiválta a falusiakat, ami persze sajátos divatot eredményezett. Ilyenkor igyekeztek „uras ruhába” öltözni, bugyit húzni, púderezni az arcukat, vagy épp megmosakodni. Így tettek a sárköziek is, amikor Szekszárdra utaztak ügyeiket intézni.⁹⁶

Flórián Mária szerint a parasztviseletek polgárosodásának fokmérője a blúz.⁹⁷ A két világháború között megjelenő divatlapok, mint a Magyar Bazár, kissé megkéskéve ugyan, de a párizsi, berlini, bécsi divatot közvetítették. A divatlapok azonban már nemcsak a felsőruházat darabjait reklámozták, hanem egyre többször hirdetik a testi fehérnemű új divatáramlatait is.⁹⁸ Míg a századforduló a fűző, az egyetlen női fehérnemű egyeduralmát hirdette, addig az 1920-as évek igazi áttörést hoztak a női fehérneműdivatban (is). Így a blúz mellett a viselet polgárosodásának fokmérője véleményünk szerint a bugyi, a melltartó, a kombiné, a selyemharisnya vagy épp a félcipő megjelenése is lehetett.

A divatlapok mellett az 1920-as években,⁹⁹ nem csak a fővárosi ruhaszalokban, hanem a vidéki varrodákban, a falusi varróasszonyok háztartásában is egyre gyakrabban használták a varrógépet, ami lényeges hatást gyakorolt a falusiak öltözködésére, annak városiasodására is. Hasonló hatása volt az egyre szélesebb körben megvásárolható olcsó gyári anyagoknak is. Míg a fűző viselése a parasztság körében szinte teljesen ismeretlen, addig a polgári divat követése, még ha csak kivételes alkalmakkor is, de beszűrődött a paraszti világba is, persze csak lokális jelenségekről beszélhetünk. Érdekességként említjük, hogy például a módosabb rábaközi nők (Kapunvár) csípőig befűzve, *miderrel*, halcsonttal jártak táncolni az 1910-es években.¹⁰⁰

A házi készítésű ruhadarabok egyeduralma a 19–20. század fordulóján már megszűnt. A vasúttal érintett települések lakói már könnyen hozzájutottak a messzi tájakról származó gyári készítésű anyagokhoz, öltözködési kellékekhez. Egy kurrens divatot követő város, különösen a vasút kiépülésével, a környező

⁹⁵ Fülemile 1991: 50–77.

⁹⁶ Fél 1991: 45.

⁹⁷ Flórián 2010b: 177.

⁹⁸ A női fehérneműket reformfehérneműként hirdetik pl. a *Magyar Lányok* 1900 és 1945 között megjelent számaiban. Melltartó, bugyi megnevezést az 1940-es évekig nem használnak a hirdetések.

⁹⁹ Flórián 2010b: 170. Flórián Mária a varrógépek hazai megjelenését az 1860-as évekre datálja.

¹⁰⁰ Horváth 1972.

falvak öltözködésének polgárosodását is fölgyorsította.¹⁰¹ A vasutas feleségek is fontos szerepet játszottak az új divatok terjesztésében, hiszen sokat utaztak, melynek során találkoztak a városi divattal, a finom fehérneműkkel, amit aztán a faluba visszatérve, gyorsan elterjeszthettek. A budapesti pályaudvarokon szolgáltatást teljesítő turai vasutasok feleségei például a harmincas évektől városiasra fordították öltözetüket, és blúzt, cipőt kezdtek viselni.¹⁰² A pályaudvarok vonzáskörzetében levő ruhaboltok, drogériák is igyekeztek kiszolgálni a menetrendhez igazodó vidéki asszonyokat. A Keleti pályaudvar közelében volt ruhaboltja az 1930-as években egy bizonyos Kovács nevű zsidó kereskedőnek, akinél a vidéki asszonyok szerettek piperét, harisnyát vagy fehérneműt vásárolni. Kovács testvére Párizsban élt, így naprakész információi voltak az aktuális fehérneműdivatról is, rendelésre meg is hozta Budapestre a legújabb módit. Zuglóban *Lusztig* ruhaboltja foglalkozott fehérnemű-árusítással,¹⁰³ de a nagyon jómódú polgárasszonyok az 1920-as évektől kezdődően *Árvai és Salczernél* vagy *Grünbaum A. Adolf* nál vásárolták meg intim ruhadarabjaikat a Király utcában.¹⁰⁴

A vasúttól távol eső, kifejezetten mezőgazdaságból élő falvak öltözködésének városiasodása lényegesen lassabb volt. A viseleti darabok egy részét még az első világháború után is az asszonyok varrták, de az 1930-as évektől egyre több varrónő dolgozott a falvakban.¹⁰⁵

* * *

Jelen tanulmányunkban a modern fehérnemű-viselet magyarországi megjelenését és annak a városra illetve falura gyakorolt hatását mutattuk be, a teljesség igénye nélkül. Azt a jelenséget vizsgáltuk, hogy a 19. század végi és a 20. század eleji nagy kulturális és társadalmi változások mennyire tükröződtek és hatottak az egyes női fehérneműtípusokra. A mai értelemben vett modern fehérnemű egészen az 1920-as évekig nem is létezett. Ráadásul sokkal inkább takart, mint megmutatott bármit is a női testből. Arról nem is beszélve, hogy az esetek nagy többségében nem fehér, hanem nyers színű volt, nem is fehérneműnek, hanem alsóruhának nevezték. Az új női ideál és fehérnemű forradalma a szecesszióhoz köthető, ami a női test teljes újraértelmezését hozta. A „forradalmi” gondola-

¹⁰¹ Frisnyák 2010: 81–107.

¹⁰² Flórián 2010a: 126.

¹⁰³ Adatközlő Kinszki Judit. Az interjú Czingel Szilvia készítette 2013-ban.

¹⁰⁴ Az 1920-as évektől kezdve sorra nyílnak az olyan ruhaboltok, ahol hellyel-közzel már lehet selyemharisnyát, kombinét vagy szaténbugyit kapni, de ezek a boltok a klasszikus női konfekcióruha választékába építették be a teljesen új ruhatípusokat, amik funkciójukban már kezdtek hasonlítani a mai fehérneműkhöz. A fehérneműszakboltok ebben az időben még teljesen ismeretlenek. Noha az elegáns fővárosi áruházak árulták az elsősorban Ausztriából érkező, forradalminak mondható alsóruhadarabokat, azokat mégis csak egy szűk arisztokrata réteg engedhette meg magának egészen az 1930-as évekig. Árvai és Salczernői és gyermekfelöltő áruháza a Király u. 36-ban, Grünbaum Adolf női ruha nagykereskedése a Király u. 13-ban állt. Interjú Nagy Tamásnéval 2001-ben, Kinszki Judittal 2013-ban, készítette Czingel Szilvia.

¹⁰⁵ Flórián 2010b.

tok megkésve ugyan, de Magyarországra is megérkeztek, ám az 1920-as években még csak egy szűk arisztokrata (az 1930-as évekre már a középpolgári) réteg élvezte hatását. Eközben a vidék falusi társadalma alig érzett ebből a jelenségből valamit, a paraszti kultúrában a fehérenemű viselése nagy késéssel követte a polgári fehéreneműdivatot. A fő különbség az volt, hogy míg a polgári fehéreneműk reformjához az első lépés egy új, kecses, vékony nőideál megteremtése volt, ami a lágyság és vékony (szatén, selyem, batiszt) anyagból készült, szinte „láthatatlan” fehéreneműket hangsúlyozta, addig falun a mellett lelapító, de a fart kihangsúlyozó, teltebb női test volt az elvárt és kívánatos. Ezt az esztétikai élményt csak több kikeményített vászon alsósoknyáival lehetett elérni. A polgári alsóruházat elemeinek megjelenése a népviselet jellegzetes darabjai között, még ha késéssel is, de a hagyományos népi kultúra egyik legjelentősebb változását hozta. A falusi nők az 1930-as évektől lassan ugyan, de egyre inkább az aktuális polgári divat hatására újították meg viseletüket, persze igen nagy helyi különbségekkel. Az 1940-es évekre, sok helyen 1945 után, egy teljesen új fehéreneműdarab, a bugyi jelent meg a falusiak, elsősorban fiatal lányok körében, majd ezt követte a melltartó is. A polgárasszonyok között kedvelt *corsett*, vagy *corselettjupe* egyáltalán nem jutott el falura. Az újdonságok fokozatos elterjedésében a cselédek játszottak fontos szerepet a két világháború közti időszakban, kultúraközvetítésük fontos volt. A fehérenemű megítélésében óriási fordulatot hoztak az 1950-es évek, amikor a fehérenemű már nem az erkölcs fokmérője, sokkal inkább „kötelező” mindennapi ruhadarabbá lépett elő. A második világháború okozta társadalmi változások, a filmipar megújulása, a popkultúra kialakulása, és az ehhez kapcsolódó gondolatok, mint az életigenlés és a fiatalság kultuszának erősödése magával hozta az első provokatív nőtípus megjelenését. Ők voltak a pin-up lányok,¹⁰⁶ akiket már többnyire fehéreneműben ábrázoltak.

FORRÁSOK

Magyar Lányok, 1900–1945.

Magyarország, 1921.

Tolnai Világlapja, 1909.

Interjú Gajdos Ilonával (Kéménd), Varga Ilonával (Kéménd), Dinnyés Jánosnéval (Kéménd), Krupec Katalinnal (Garampáld), Buri Máriával (Palást), Snírer Juliánnával (Ipolyfödemes), Tamás Józsefnével (Tesmág). Az interjúkat Czingel Szilvia készítette 1994–95-ben. (A szerző tulajdonában.)

Interjú Máté Júliával (Budapest). Az interjút Czingel Szilvia készítette 2000-ben. (A szerző tulajdonában.)

Interjú Kinszki Judittal (Budapest). Az interjút Czingel Szilvia készítette 2013-ban.

¹⁰⁶Címlaplány.

- Interjú Markovics Ferencsel (Budapest). Az interjút Czingel Szilvia készítette 1998-ban. (A szerző tulajdonában.)
- Interjú Tasnádi Jánosnéval (Budapest). Az interjút Czingel Szilvia készítette 2013-ban. (A szerző tulajdonában.)
- Interjú Tóth Lajosnéval (Budapest). Az interjút Tóth Eszter Zsófia készítette 2002-ben. (A szerző tulajdonában.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ady Endre 2008: *Ady Endre szerelmes versei*. Budapest.
- Babits Mihály 1927: Halálfiái. <http://mek.oszk.hu/05300/05361/05361.htm> – utolsó letöltés: 2013. december 18.
- Bélley Pál 1978: Honnan ered a kombiné viselete? In: Földes Gézané – Bélley Pálné (s. a. r.): *Kíváncsiak Klubja. Válogatás a Rádió műsorából*. Budapest. <http://mek.oszk.hu/00000/00057/html/index.htm#t3> – utolsó letöltés: 2014. május 10.
- Bertrich, Franz 1989: *Die Kulturgeschichte des Waschen*. Berlin.
- Cartier, Alison 1992: *Underwear, the Fashion History*. Hollywood.
- Cunnington, C. Willett – Cunnington, Phillis 1992: *The History of Underclothes*. New York.
- Csekő Ernő 2011: A parasztgyermek tejjel való ellátottságának, tejfogyasztásának alakulása a századelőn. *Néprajzi Látóhatár* 2. 94–115.
- Czingel Szilvia 1999: *Higiéniai szokások változása a két világháború között Budapesten*. (PhD-disszertáció) Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest.
- Ewing, Elizabeth 1989: *Dress and Undress: A History of Women's Underwear*. Hollywood.
- F. Dózsa Katalin 1982: A női divat változása 1896–1914 között. *Folia Historica* 10. 189–221.
- Faragó József – Nagy Jenő – Vámszer Géza 1977: *Kalotaszegi magyar népviselet*. Bukarest.
- Fél Edit 1937: A turai viselet. *Néprajzi Értesítő* (29.) 13–30.
- Fél Edit 1952: Újabb szempontok a viselet kutatásához. A test technikája. *Ethnographia* (63.) 3–4. 408–415.
- Fél Edit 1991: Női ruházatkodás a Sárközben. *Ethnographia* (102.) 1–2. 9–47.
- Flórián Mária 2010a: Közlekedés, kereskedelem és a tárgyi környezet. In: Flórián Mária (szerk.): *Életmód, szemléletmód és a módi változása a parasztság körében a 19–20. század fordulóján*. Budapest, 109–135.
- Flórián Mária 2010b: A varrógép, varrónők, blúzok. In: Flórián Mária (szerk.): *Életmód, szemléletmód és a módi változása a parasztság körében a 19–20. század fordulóján*. Budapest, 169–183.
- Frisnyák Zsuzsa 2010: Vasút és a paraszti polgárosodás a 19. század végén. In: Flórián Mária (szerk.): *Életmód, szemléletmód és a módi változása a parasztság körében a 19–20. század fordulóján*. Budapest, 81–107.
- Fülemile Ágnes 1991: Megfigyelések a paraszti női viselet változásához Magyarországon az I. világháborútól napjainkig. *Ethnographia* (102.) 1–2. 50–78.

- G. Fisher, Wolfgang – Dorothea, H. Ewan 1997: „Gustav Klimt and Emilie Floege: An Artist and His Muse”. *Woman’s Art Journal* 17:2, p. 42. Gyáni Gábor 1983: *Család, háztartás és a városi cselédség*. Budapest.
- Gyáni Gábor 1997: Középosztályi fogyasztási kultúra és az áruház. *Budapesti Negyed* 5. 101–126.
- Harangozó Éva 2011: Coco Chanel világa. <http://www.femcafe.hu/cikkek/divat/coco-chanel-vilaga> – utolsó letöltés: 2014. május 10.
- Horváth Terézia 1972: Kapuvár népviselete. *Néprajzi Közlemények* 16–18.
- Hulej Emese 2009: Aki fölszabadította a nőket Coco Chanel. http://www.nlcafe.hu/noklapja/20090701/aki_felszabaditotta_a_noket_coco_chanel/ – utolsó letöltés: 2014. május 10.
- Jankó János 1993: *Kalotaszeg magyar népe*. Reprint kiadás. Budapest
- Katona Edit 2002: „Félre gatyá, pendely” – *Látható és láthatatlan a magyar népviseletben*. Kiállítási katalógus. Budapest.
- Katona Imre 1997: Átmeneti rétegek az agrártársadalom peremén In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Budapest, 174–238.
- Korányi Frigyes 1885: A női viselet káros hatásáról. *Magyar Háziaszony* 20. 4.
- Kovács Aladár 1907: A tolna megyei Sárköz népviselete. *Néprajzi Értesítő* 8. 71–94, 201–221.
- Kötél Kinga 2012: A szenvedélygyilkos avagy a bugyi története. <http://mno.hu/divat/a-szenvedelygyilkos-avagy-a-bugyik-tangak-tortenete-1107007> – utolsó letöltés: 2014. május 10.
- Kresz Mária 1956: *Magyar parasztviselet (1820–1867)*. Budapest.
- Laurant, C. S 1987: A szoknya alatt. *Inter Press Magazin*. <http://www.interpressmagazin.hu/index.php?page=archivum&cid=172> – utolsó letöltés: 2014. május 10.
- Mengyán Eszter 2011: Fehérneműsztorik. <http://cotcot.hu/cikk/2011/02/14/fehernemusztorik> – utolsó letöltés: 2014. május 10.
- Nagy Varga Vera 1987: Szolgálók a Fővárosban a Tápió vidékéről. Tápió mente néprajza. *Studia Comitatensia* 16. 707–736.
- Noszky Jenő ifj. 2007: *Salgótarján és barnaszén-bányászata, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra*. Rudabánya.
- Pálfi Csaba 1970: A Gyöngyösbokréta története. *Táncstudományi Tanulmányok*, 115–161.
- Szűr Krisztina 2008: A harisnya története. <http://www.divattortenet.hu/bongeszde/olvasoterem.php?m=olvas.menu&p=olvaso/a-harisnya-tortenete> – utolsó letöltés: 2014. május 10.
- Thomass, Chantal – Ormen, Catherine 2000: *L’Histoire de la lingerie*. Paris.
- Tobin, Shelley 2000: *Inside out: a brief history of underwear*. London.

KÉPMELLÉKLET

1. kép. *Női fehérnemű, 1930-as évek, Magyarország*
(Nemzeti Múzeum)

2. kép. *Harisnyát felhúzó nő, 1930-as évek, Magyarország*
(Nemzeti Múzeum)

3. kép. Fehérneművarroda, 1929, Magyarország (Fortepan)

4. kép. Maráczi Anna Fehérneművarroda, 1929, Magyarország (Fortepan)

5. kép. Női alsónadrág, bugyogó, 1930-as évek, Mezőkövesd, Sarnyai Krisztina felvétele (Néprajzi Múzeum, NM 53.7.22)

6. kép. Vászonzendely, 20. század első fele, Mezőkövesd, Sarnyai Krisztina felvétele (Néprajzi Múzeum, NM 54.54.16)

7. kép. Női alsómellény, 1910-es évek, Dunapataj, Sarnyai Krisztina felvétele (Néprajzi Múzeum, NM 68.67.23)

8. kép. Női melltartó, 1940-es évek, Nógrádverőce, Sarnyai Krisztina felvétele (Néprajzi Múzeum, NM 94.103.42)

9. kép. Feldmann és Guthard női konfekció üzlet hirdetés, 1910-es évek (magántulajdon)